

Els puigs i els tossals

per Carles Domingo

Puig i *tossal* són dos mots que poden ser considerats simplement com a sinònims de *muntanya*. Sembla recomanable, però, no abusar d'aquesta accepció extensiva i reservar aquestes paraules per a anomenar les muntanyes que en podríem dir arquetípiques, és a dir, aquelles que presenten característiques que, ben segur, qualsevol dibuix infantil d'una muntanya no deixaria de reflectir.

En efecte, tant els puigs com els tossals són muntanyes vistents, car solen presentar forma cònica (o amb tendència a tenir-ne) i, per tant, mostren clarament el punt més alt o cim; per altra banda, són fàcilment destriables dins el paisatge on es troben integrats, tant perquè s'aixequen isolats enmig d'una plana com perquè, formant part d'un conjunt muntanyós, no en són eminències poc diferenciades, sinó elevacions del terreny que, sia per una més gran alçada sia per una situació relativament independent respecte a la resta del muntanyam, i doncs amb bona individualització, hi destaquen. De fet, els puigs i els tossals són fàcilment convertibles en fites del terreny, i deu ser per això que són muntanyes que acostumen a tenir un nom concret. Les característiques que confereixen a una muntanya l'aspecte arquetípic a què ens hem referit adés, podrien ser exposades amb una descripció com la següent:

La massa que s'eleva, ho fa de cop, des de la base, i en general d'una manera contínua i regular. Talment com si fos una massa flexible que hom estira per un àpex, l'elevació s'aprima progressivament, devers un final on la confluència dels diferents vessants es produeix en un petit, o relativament petit, espai: el cim. L'aspecte de l'acabament, doncs, és més o menys agut o, si més no, com de cúpula deprimida, paraboloidal; i fins i tot, en algun cas en què la muntanya acaba amb un planell —com si el cim fos fruit d'un escapçament—, l'aspecte té retirada a con truncat prop del vèrtex.

Si bé *puig* i *tossal* són (tots dos) mots indiscutibles de la llengua general, actualment el segon és usat, sobretot, en el català occidental; i, referent a *puig*, cal admetre que les contrades que el tenen com a paraula de la llengua viva pertanyen majoritàriament al domini del català oriental. Tanmateix, essent *tossal* un mot utilitzat sempre per a fer referència a les petites elevacions que hom troba de tant en tant a les planes del Segrià i de l'Urgell, això fa que *tossal* sigui considerat per molts com un nom que escau tan sols de donar a eminències menors. De fet, en la toponímia del Pre-pirineu i del Pirineu occidental, són innumbrables les eminències conegudes amb el genèric *tossal*. I si bé s'ha de convenir que en una bona part són eminències menors o mitjanes en relació als cims culminants de la contrada, un bon grapat d'elevacions conspicues també són denominades *tossals*. Així, per exemple, s'esdevé amb els cims més alts del Montsec, tant al de Rúbies (*tossal de la Torreta* i *tossal de Mira-Pallars-i-Urgell*) com al d'Ares (*tossal de l'Oscà*); o més al nord, entre Llessui (Vall d'Àssua) i Cabdella (Vall Fosca) el *tossal de Pomano* (2.156 m), entre alguns altres d'altura semblant. Tinguem en compte que *tossal* no és sinó un derivat de *tos*, la part més alta del cap de bestiar de banya, i per tant, en el significat de *tossal* hi ha implícita la nota de part d'un tot que n'és la culminació o cim.

Aquests *tossals*, que són cims eminents, es caracteritzen, segons Coromines, pels «amples àmbits i la grossa capçada», cosa que no exclou una tendència a la conicitat o, si més no, un acabament sempre segons un àpex agut (el topònim *tossal Rodó* o *Redó* és gairebé banal), a diferència de *tossa* i *bony*, que no tenen aquesta peculiaritat. Cal dir, però, que en algunes contrades sembla que els susdits trets no sempre són tinguts en compte, segurament perquè són indrets on la paraula *tossal* ha esdevingut quasi un mot polivalent, aplicable a qualsevol eminència del terreny, com si fos l'únic

nom possible dels punts o trossos prominents d'un terreny desnivellat.

El mot *puig* és afectat també d'aquesta polisèmia. Si bé en la majoria de representacions cartogràfiques (d'eminències anomenades *puig*) les corbes de nivell s'estrenyen i se solen cloure a l'entorn d'un cim, tendint a traçar cercles o el·lipsis (o encara hipèrboles, si el puig en qüestió es troba en un cap de serra), hi ha comarques on *puig* és aplicat indistintament a qualsevol elevació del terreny, fins i tot a unes eminències tan minses com són les dunes (a la platja de l'Estartit de l'Empordà, la línia de dunes que la flanqueja és coneguda amb el nom *es Putjos*).

Tot i que el significat de *puig* no és generalment ignorat per mica de coneixement que es tingui de la nostra llengua, també és cert que per a molts avui dia ja no forma pas part de llur vocabulari habitual, fins i tot si deixem de banda la part de la població afectada pel desarrelament ciutadà de la terra, amb el consegüent oblit dels seus mots. I és que *puig*, que ja trobem present en les més primerenques manifestacions de la llengua —i que encara ara és representat en la toponímia de gairebé pertot arreu del seu domini—, com a mot de la llengua viva ha decaigut, si és que en una bona part del territori no s'ha extingit ja; ho ha fet, si més no, en les parts precisament més poblades, com són les comarques centrals a l'entorn de Barcelona i València. De fet, com a contrades on l'ús oral de *puig* es manté encara en tot vigor, tan sols podem esmentar les terres del bisbat de Girona (sobretot l'Empordà) i les illes Balears, on ho corrobora l'abundància singular en què apareix en els topònims, a més de proliferar en derivats com en el pejoratiu *putgerot*, a l'Empordà, i en els diminutius *putget* i *putgetó*, a Mallorca.

De fet, l'omnipresència indiscutible de *puig* en la totalitat del domini lingüístic ocorre segons diferents situacions de disponibilitat del mot. Aquestes serien tres: extingida, latent i plenament vigent; i hi hauria unes determinades zones del domini per a cadascuna d'aquestes situacions de la paraula. Ja ens hem referit a les contrades que podem arrengrer en la primera i la tercera posició; manca ara parlar de les que mantenen el mot com en latència, còngruament la resta del domini. Ens referirem, però, només a zones muntanyoses, perquè és en aquestes on el terme pot mostrar més el seu interès pràctic; evidentment, en terra plana poc que hi fa cap falta. Seguim en tot això Coromines, i ací entenem que el mestre es guia sobretot per les dades toponímiques, si bé constatant general-

ment en cada lloc el coneixement del significat del mot.

Aquest estat que diem de latència es caracteritzaria per reduir a l'onomàstica —concretament com a genèric d'orònims (noms de muntanya)— l'àmbit d'ús de *puig*, però de manera que la gent del país, en enunciar per aquest mot el nom d'un accident del relleu, seria conscient de la mena d'accident a què fa referència. Per exemple, si hom sent els noms de *Puigvortor* o *Puigcornadó*, per la primera síl·laba del mot hom intuiria automàticament que els noms en qüestió pertanyen a noms de muntanya, i potser fins i tot a unes muntanyes d'unes certes característiques.

En el resseguiment que Coromines fa del país a fi d'esmentar els indrets on *puig* és vigent —si més no en els topònims d'aquelles contrades on hem interpretat que l'ús s'hi manté en un estat passiu—, afirma que, després de les zones on es troba en estat extint (és a dir, a l'entorn de les grans ciutats), el seu ús torna a reprendre's en el bloc muntanyós del Gaià, al Principat, i en les muntanyes del con sud, devers la Marina, al País Valencià. Aquesta mateixa represa també es dona en tot el Pirineu de ponent, a partir d'Andorra. No explica res, en canvi, de la presència del mot en unes comarques amb tantes muntanyes com són les de la Catalunya central (Berguedà, Solsonès, Osona, Bages...), com tampoc no ho fa de les comarques afectades pel Sistema Ibèric, al País Valencià. Pensem que almenys la susdita zona del Principat s'ha d'arrengrer en la zona que hem dit de latència del mot.

Cal dir que en el domini del català occidental pirinenc, Coromines descobrí, si més no, un illot on *puig* encara funcionava com a nom comú, si bé amb el significat estricte de *cim de la muntanya*. Es tracta de la vall de Cardós i de la coma de Burg o Farrera. En aquesta darrera població, Coromines reporta que li digueren que «a Juverri hi ha un pui i un planell». Juverri és una partida de terreny alt, situada en la divisòria entre la vall del riu de Santa Magdalena i la coma de Burg, i presenta una collada —la collada de Juverri— des d'on s'estén vers el cap de Juverri el *pui*, un planell o petit pla enlairat.

Val a dir que en les comarques pirinenques de ponent, la forma pròpia de *puig* no és *puig* sinó *pui*. Aquesta variant s'estén des de l'Alt Urgell i Andorra cap a l'oest (comprèn, doncs, tot el Pallars i Ribagorça); i, per l'extrem oest, s'allarga cap al sud fins devers l'Ebre. Antigament devia arribar més ençà, cap a llevant; potser fins al Lluçanès, segons es desprèn de la toponímia.